

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

DOI 10.47315/archives2023.336.087

УДК 908:94(477)«1921/1923»

Сергій Юрченко

провідний науковий співробітник
відділу інформації та використання документів,
Державний архів Кіровоградської області
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3817-1229>

ГУМАНІТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ НА ТЕРИТОРІЇ ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ

У 1921–1923 роках

(за документами Державного архіву Кіровоградської області)

Анотація. На основі документів Державного архіву Кіровоградської області розглянуто особливості діяльності American Relief Administration (ARA) – Американської адміністрації допомоги (АРА) на території України, зокрема на теренах Єлисаветградщини. Викладено інформацію про початок діяльності АРА, висвітлено умови її роботи. **Метою дослідження** є запровадження до наукового обігу та популяризація архівних джерел, які стосуються діяльності АРА на теренах України в часи голоду 1921–1923 рр. на прикладі Єлисаветградщини. **Методика дослідження** охоплює загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, опису, деталізації, узагальнення). У ході пошуку та опрацювання архівних документів було використано історичну методологію, а саме історико-хронологічний, історико-генетичний, історико-джерелознавчий аналізи. **Наукова новизна** статті полягає у ширшому висвітленні потенціалу документів Держархіву Кіровоградської області для вивчення діяльності міжнародної організації АРА протягом періоду голоду 1921–1923 рр. на українських територіях. Інформація з документів уможливує повніше розкриття особливостей перебігу голоду на території Єлисаветградського повіту, що розширює джерельну базу з цього питання. Розкрито локальні особливості діяльності АРА, встановлено її внесок у подолання гуманітарної катастрофи, завдяки чому стало можливим відтворити чіткішу картину дійсного стану справ у радянському суспільстві. **Перспектива подальших досліджень** полягає у необхідності підготовки синтетичного дослідження, яке всебічно розкривало

© С. Юрченко, 2023

би специфіку діяльності АРА на території України, що може бути можливим лише на основі виявлення та опрацювання максимально широкого кола документів із досліджуваної проблематики. **Висновки.** Документи Держархіву Кіровоградської області уможливають розкриття сутності функціонування АРА, деталізацію окремих моментів її діяльності, окреслення результатів, які були нею досягнуті та реконструювання тогочасних суспільних відносин на Єлисаветградщині.

Ключові слова: голод 1921–1923 рр.; міжнародна допомога; Американська адміністрація допомоги (АРА); Єлисаветградщина.

Голод 1921–1923 рр., безумовно, є трагічною сторінкою в історії українського народу. У південних губерніях УСРР кількість голодуючих взимку 1922 р. становила близько 8 млн осіб. Ця катастрофа мала значний спектр передумов, причин і, звичайно ж, жахливих наслідків.

Головною причиною голоду часто називалися сильні посухи, що сталися на території України в 1920–1921 рр., проте це не зовсім так. Посухи на території країни були й раніше, проте їхні наслідки таких масштабів не набували. Післявоєнна руїна, більшовицький переворот та українська революція, громадянська війна на території колишньої Російської імперії, військово-політичне втручання західного світу в громадянську війну з метою запобігти розповсюдженню більшовизму – все це так чи інакше впливало на ситуацію в країні. Попри все це, важливою причиною голоду такого масштабу стала хаотична та агресивна політика нової більшовицької влади, введення нею військового комунізму та неконтрольованої продрозкладки. Усі зазначені вище фактори призвели до нестачі продовольства для населення самої РРФСР, а насильницьке й понаднормове вилучення харчів в українців на користь голодуючих на Кубані та Поволжі спричинило те, що голод став лютувати і в межах південних українських губерній.

У фондах Державного архіву Кіровоградської області зберігається колекція недостатньо досліджених архівних документів, що висвітлюють особливості перебігу голоду 1921–1923 рр. та окремі дотичні до нього аспекти. Одним із них вважається діяльність American Relief Administration (ARA) – Американської адміністрації допомоги (АРА).

Різні аспекти діяльності АРА докладно вивчалися, що було зумовлено наявністю в архівах дотичних документів. Серед перших ґрунтовних доробків слід згадати збірник документів «Голод 1921–1923 років в Україні», спільно підготовлений у 1993 р. співробітниками Інституту історії України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України¹, що став основою для подальших досліджень,

¹ Голод 1921–1923 років в Україні : збірник документів і матеріалів / АН України. Ін-т історії України; Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України. ЦДАВО України; упоряд.: О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлева; відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Наук. думка, 1993. 237 с.

зокрема щодо гуманітарної допомоги голодуючим, яка надавалася урядами країн Європи і світу. Огляд причин пізнішої участі благодійних організацій у допомозі УСРР здійснив у своїй роботі С. Кульчицький².

У 1997 р. з'явилося перше дисертаційне дослідження Б. Драмарецького³ з тематики голоду 1921–1923 рр., в якому, зокрема, було здійснено порівняння державної та іноземної допомоги і встановлено, що остання була більшою в 4 рази. Досить ґрунтовно наукова розробка проблеми була проведена в дисертаційному дослідженні 2018 р. Т. Михайловського⁴.

Із-поміж проведених досліджень варто згадати статтю С. Шевченка⁵, який в ході вивчення діяльності АРА на території Одеської губернії звертався до розгляду окремих архівних документів із фондів Держархіву Кіровоградської області, пов'язаних із діяльністю повітової комісії з боротьби з голодом у 1921–1923 рр.

Джерельною базою цього дослідження стали документи декількох фондів архіву, зокрема: «Кетрисанівський волосний підкомітет Американської адміністративної допомоги, с. Кетрисанівка Кетрисанівської волості Єлисаветградського повіту Миколаївської губернії» (Ф. Р-336); «Нечаївський волосний підкомітет Американської адміністративної допомоги, с. Нечаївка Нечаївської волості Єлисаветградського повіту Миколаївської губернії» (Ф. Р-350); «Рівнянський волосний підкомітет комітету Американської адміністративної допомоги голодуючим (АРА), с. Рівне Рівнянської волості Єлисаветградського повіту Миколаївської губернії» (Ф. Р-1711); «Єлисаветградський повітовий комітет Американської адміністративної допомоги (АРА), м. Єлисаветград» (Ф. Р-2511); «Повітова комісія по боротьбі з голодомором Єлисаветградського повітового виконавчого комітету ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м. Єлисаветград Миколаївської губернії» (Ф. Р-1074). Документи, які відклалися в цих фондах, висвітлюють різні сторони діяльності АРА на теренах сучасної території Кіровоградської області та інших областей України.

² *Кульчицький С.* Комунізм в Україні : перше десятиріччя (1919–1928). Київ: Тетра, 1996. 201 с.

³ *Драмарецький Б.* Голод 1921–1923 років в Україні : автореф дис. ... канд. іст. наук : 07.00.03 / Драмарецький Борис Болеславович; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1997. 23 с.

⁴ *Михайловський Т. О.* Діяльність міжнародних організацій на Півдні України (1921–1929 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Михайловський Тимур Олегович; Чорноморський нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2018. 275 с.

⁵ *Шевченко С.* Діяльність американської адміністрації допомоги в Одеській губернії під час першого радянського голоду // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Історичні науки. 2012. Вип. 16. С. 179–186.

Як уже відомо, офіційна заява про складну продовольчу ситуацію з'явилася в газеті «Правда» 26 червня 1921 р., проте йшлося лише про територію російського Поволжя. Вже 12 липня 1921 р. було опубліковано звернення М. Горького до світової спільноти з закликом допомогти нужденним Поволжя. Про південні регіони України досі не йшлося⁶.

Звістки про кризову ситуацію в Московії дійшли до керівника АРА, тогочасного міністра торгівлі США Г. Гувера, який оголосив про готовність надати допомогу голодуючому населенню⁷. Після перемовин у Ризі 20 серпня 1921 р. між АРА та РРФСР був підписаний договір про гуманітарне забезпечення неврожайних регіонів. Складну ситуацію в українських регіонах радянська влада замовчувала, тому до зими АРА навіть і не здогадувалася про нагальну потребу надання допомоги українському населенню⁸.

Одночасно з цими подіями голод в УСРР із початку осені стрімко набрав все нових обертів, та лише в грудні, коли положення стало надскладним, радянська влада офіційно визнала голод в українських губерніях і розпочала вживати заходів для його подолання⁹. АРА також вирішила збільшити обсяги своєї допомоги, і вже 10 січня 1922 р. між уповноваженим АРА в РСФСР В. Хаскелом та головою уряду УСРР Х. Раковським був підписаний аналогічний, як із РСФРР, договір¹⁰.

Варто зазначити, що попри підписання договору взимку 1922 р. Комітет АРА розпочав налагоджувати свою роботу на території України лише навесні, а у штатний режим роботи на Єлисаветградщині увійшов улітку ц. р.

Для розуміння масштабів голоду на території повіту доцільно навести дані з протоколів засідань конференції комітетів допомоги голодуючим, а саме доповідей Єлисаветградського повітового комітету допомоги голодуючим. Отже, станом на січень 1922 р. у повіті налічувалося 76 тис. 519 голодуючих осіб, у лютому ця цифра збільшилася на 20%. Згідно з підрахунками автора статті – це близько 91 тис. 822 осіб, а в березні голодуючі становили майже 40% всього населення повіту¹¹.

⁶ Єрмакова В. Діяльність міжнародних організацій АРА та «Джойнт» по наданню допомоги дитячому населенню Східного Поділля в умовах голоду (1921–1923 рр.) // Сумський історико-архівний журнал. 2014. № 23. С. 61–66.

⁷ Там само. С. 62–63.

⁸ Михайловський Т. О. Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х рр. XX ст. // Краєзнавство. 2010. № 4. С. 150–160.

⁹ Єрмакова В. Зазнач. твір. С. 63.

¹⁰ Михайловський Т. О. Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х рр. XX ст. ... С. 151.

¹¹ Держархів Кіровоградської обл. (Державний архів Кіровоградської області). Ф. Р-1074. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 81.

Першими завданнями для Комітету АРА стало створення підкомітетів в окремих волостях і повітах із метою більш унормованого розподілу обов'язків і забезпечення людей робочими місцями. Тому на території Єлисаветградського повіту протягом червня–липня 1922 р. було організовано понад 40 підкомітетів АРА, про що свідчать архівні документи¹².

Американська адміністрація допомоги ставила собі за першочергову мету порятунк голодуючих дітей, проте займалася одночасно й допомогою дорослим, які цього потребували. Був здійснений перепис населення шляхом поділу його на категорії: дітей до 14 років і дорослих, про що свідчать відомості зі списків «Список дорослих громадян села Березівки»¹³ та «Список дітей села Березівки»¹⁴.

Кожен із дорослих, хто отримував т. зв. «пайку», мав розписатися в списку, діти, своєю чергою, згідно з ідентичним іменним переліком, отримували спеціальні дитячі картки, про що свідчить чітко складена інструкція повітовим підкомітетам АРА¹⁵. У разі неналежної поведінки або пропусків відвідування їдальні дитяча картка особи анулювалася або відбиралася.

У рамках організації допомоги голодуючому населенню було обрано варіант облаштування пунктів харчування, їдалень, паралельно з цим велось забезпечення необхідними пайками дитячих будинків і лікарень. За свідченнями архівних документів, на території повіту станом на липень 1922 р. було відкрито 132 їдальні, в яких харчувалася 31 тис. 61 дитина (з яких у межах міста – 9 тис. 364 особи) та 27 тис. 816 дорослих (у місті – 941 особа)¹⁶. Станом на серпень 2022 р. АРА забезпечувала їжею зі своїх складів у межах м. Єлисаветград 19 дитячих будинків, 6 їдалень, 6 медичних закладів і частину будинків відпочинку. Сумарна кількість дітей в цих закладах становила 10 тис. 88 осіб, було видано 305 тис. 243 пайки¹⁷.

Меню для голодуючих не вирізнялося певним різноманіттям, їжа не мала повного обсягу калорій, проте раціон містив все необхідне. Розмір порції був чітко зафіксований з урахуванням ресурсів Комітету: «...1 пайка для дітей і 1 пайка для дорослих дорівнює 20 ф[унтів]¹⁸ крупи. Какао 0,94 зол[отника]¹⁹, молоко 8,41 зол[отника], хліб 24 зо-

¹² Там само. Ф. Р-2511. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1–6зв.

¹³ Там само. Ф. Р-336. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

¹⁴ Там само. Арк. 9.

¹⁵ Там само. Ф. Р-336. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 21.

¹⁶ Там само. Ф. Р-2511. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 111.

¹⁷ Там само. Ф. Р-1074. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 64.

¹⁸ Фунт – міра ваги. З 1899 р. у Російській імперії, відповідно до «Положення про міри й ваги 1899 року», 1 фунт = 0,4095124 кг.

¹⁹ Золотник – міра ваги. З 1899 р. у Російській імперії, відповідно до «Положення про міри й ваги 1899 року» 1 золотник = $\frac{1}{96}$ фунта $\approx 4,26575417$ г.

л[отники], цукор 3,75 [золотника], борошно 5,89 [золотника], крупа 12,72 [золотника] і жири 2,01 зол[отника]. Із загальної кількості пайок дітям, які харчуються у їдальнях, відпускається гаряча їжа, решта пайок відпускається в сухому виді»²⁰.

Щоденне меню в їдальнях АРА виглядало так: *Неділя*: каша, какао, хліб; *Понеділок*: каша, хліб; *Вівторок*: галушки, какао та печиво; *Середа*: каша, хліб; *Четвер*: какао, каша, хліб; *П'ятниця*: галушки, хліб; *Субота*: каша, хліб²¹.

Водночас, згідно з довідками за листопад–грудень 1922 р., АРА забезпечувала харчуванням на території Єлисаветградського повіту від 5-ти до 10-ти тис. дітей та дорослих, які цього гостро потребували²². Значне зменшення кількості голодуючих можна пов'язати зі зібраним врожаєм, що дало змогу забезпечити частину населення продовольством, або ж навмисним заниженням цифр.

У межах забезпечення продовольством лікарень із дітьми, яких підбирали на вулицях не через захворюваність, а внаслідок ослаблення організму голодом, сама ж АРА здійснювала різні медичні заходи, зокрема вакцинацію від епідемічних хвороб. Ще 25 грудня 1921 р. представники АРА Л. Хатчінсон і Ф. Голдер відвідали м. Єлисаветград, де зафіксували катастрофічний стан медичної допомоги його мешканцям. О. Тригуб і Т. Михайловський у статті подали переклад опублікованого ними тексту: «Медична ситуація тут гірша, ніж ситуація з продовольством. Тиф швидко зростає (число випадків збільшилося зі 180 до 280 протягом трьох тижнів). Катастрофічно не вистачає ліків і медикаментів, медичного обладнання та витратних матеріалів. Окрім 280 випадків у лікарні є багато інших випадків, коли хворих не можуть прийняти до лікарні через нестачу обладнання, і вони розкидані по місту у різних приватних будинках. Поширені усі три типи тифу... Багато хто помирає тут щодня»²³.

Тому АРА почала активно протидіяти поширенню епідемій, в особливості холери. За матеріалами звернення Єлисаветградського повітового відділу охорони здоров'я уповноважений від комітету АРА мав повідомити адреси їдалень, в яких проводилися антихолерні щеплення²⁴. Згідно з постановою цього відділу від 1 липня 1922 р. всі, хто відвідував їдальні АРА, мали бути вакциновані з метою запобігання появи чи поширення епідеміологічного осередку²⁵.

²⁰ Держархів Кіровоградської обл. Ф. Р-1074. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 64.

²¹ Там само. Ф. Р-336. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 22.

²² Там само. Ф. Р-1074. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 1.

²³ *Тригуб О., Михайловський Т.* З думкою про допомогу : АРА на Півдні України у 1921–1923 рр. // Старожитності Лукомор'я. 2020. Т. 2. С. 47–77.

²⁴ Держархів Кіровоградської обл. Ф. Р-2511. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 8.

²⁵ Там само. Спр. 2. Арк. 16.

Для організації харчування представники АРА уклали договори з місцевими організаціями, які постачали їм необхідні види продовольства (харчі). Наприклад, найважливішими були договори з хлібопекарнями, які мали на прийнятних умовах постачати АРА хліб шляхом отримання від організації необхідної кількості борошна²⁶. Крім цього, укладалися необхідні договори з відділами охорони здоров'я, комунальним, соціального забезпечення тощо. Попри отримання ресурсів від місцевих організацій, АРА мала й власний інвентар. Поставляючи в радянські порти провіант, міжнародна організація транспортувала їх у власних мішках, склянках і вела чітку інвентаризацію всіх ресурсів, тому продукти перекладалися в тари підкомітету, а інвентар АРА повертали²⁷.

Складною була також ситуація, пов'язана з нерегулярністю виплат співробітникам комітету АРА. Попри виділення великої кількості коштів на закупівлю інвентарю, продуктів та їх транспортування до пунктів призначення, поставало питання оплати праці, яке не було урегульованим. Поруч із кризовою ситуацією в радянській Україні співробітники постійно зверталися з проханнями про завчасне надання авансу або ж виплату його продуктами. Крім цього, через значні масштаби роботи комітету, він охоплював значну кількість людей, які в межах виконання своїх обов'язків працювали понаднормово, за що аналогічно клопоталися про оплату грошима або ж продуктами²⁸. Це відбувалося здебільшого у формі індивідуального прохання (з виплатою або ж зарахуванням понаднормових у загальну розрахункову відомість), на що часто отримувалася відмова. Фінансування велося одночасно і головним офісом АРА, і відповідними місцевими органами, але, як правило, мали місце постійні затримки у всіх різновидах виплат.

Проте, найбільшою проблемою для АРА виявилася відсутність довіри до них і необхідність «з нуля» розпочинати облаштування пунктів харчування тощо. Для цього надавалися досить різні приміщення як на території заводів, шкіл, де були власні їдальні, так часто й у досить занедбаних будівлях, які АРА відновлювала самотужки або вимагала ремонту від органів місцевої влади. Траплялися випадки, коли пропонувані приміщення були без вікон, із непрацюючою водопровідною системою²⁹ або взагалі з її відсутністю, так само як і облаштованих місць для встановлення обладнання³⁰, що, звичайно, ускладнювало можливості роботи й дуже сильно її гальмувало. Так, у одному з протоколів повідомлялося, що у приміщенні їдальні у більшості вікон

²⁶ Там само. Спр. 10. Арк. 23.

²⁷ Там само. Ф. Р-336. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 21.

²⁸ Там само. Ф. Р-2511. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 19.

²⁹ Там само. Арк. 135.

³⁰ Там само. Арк. 52.

відсутнє скло; сторож свідчив про спроби невідомих пробратися через них до приміщення їдальні вночі³¹.

Акти крадіжок набули досить регулярного характеру, адже здійснювалися на всіх можливих рівнях і населенням, і працівниками АРА (з числа місцевих осіб). Зловживання службовим становищем чітко спостерігається у постійних списуваннях продовольства зі складів або під час розвантаження вантажів, коли, наприклад, декілька мішків могли стати «підмоченими»³², і продукти всередині вже були не придатні до вжитку. Звертають увагу видані окремо циркуляри, які стосуються транспортування продуктів у «рваних» мішках. Зокрема, у циркулярі № 2 від 30 липня 1922 р. вказувалося розпочати негайно процес ремонту мішків, інакше на завідувача складом могла бути покладена вся відповідальність за втрату продуктів³³. Крім цього, вже при розвантаженні та зважуванні доставленого продовольства спостерігалися постійні недостачі, що змушувало переміщувати все привезене до іншого вагона під суворим наглядом³⁴. Інколи доводилося зважувати самі ж вагони: «Склад «АРА» просить Вас зробити розпорядження у разі прибуття на ім'я «АРА» переважувати вагони з вантажем у присутності уповноваженого складу та у разі нестачі складати акт, копію акта надсилати до складу «АРА», що знаходиться в 6-ти поверховому будинку, колишній Ельворті, поблизу вокзалу»³⁵.

Окремої уваги варте прохання Контори уповноваженого АРА в м. Єлисаветград про введення ордерної системи видавання продуктів із центрального складу з метою унеможливлення практики особистих розпоряджень, що надходили від різних членів комітету АРА³⁶. Цей документ є яскравим свідченням неодноразових порушень управлінської верхівки (з числа місцевих осіб), яка могла зловживати службовим становищем.

Подібні дії з боку працівників мали різні масштаби. Згідно з актом від 25 вересня 1922 р. щодо проведеної перевірки, спеціально зібраною комісією із представників комітету АРА та контори, завідувача складу № 2 й інших було виявлено недостачу крупи у розмірі 44 п[удів]³⁷ 348 $\frac{1}{8}$ ф[унтів], що дорівнює близько 736,2 кг. Причина недостачі пояснювалася природною «розтрускою» і «розсипанням» під час переве-

³¹ Держархів Кіровоградської обл. Ф. Р-2511. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 122.

³² Там само. Спр. 22. Арк. 16.

³³ Там само. Спр. 2. Арк. 19.

³⁴ Там само. Спр. 8. Арк. 164.

³⁵ Там само. Спр. 7. Арк. 3.

³⁶ Там само. Спр. 2. Арк. 12.

³⁷ Пуд – міра ваги. З 1899 р. у Російській імперії, відповідно до «Положення про міри й ваги 1899 року», 1 пуд = 16,3805 кг = 40 фунтів = 3 840 золотників.

зення та видавання продукту³⁸, що при зникненні понад 7-ми центнерів звучить цілком неправдоподібно. Поряд із такими масштабними були й дрібніші крадіжки. Наприклад, завідувач їдальні № 6, який приступив до керування нею, повідомляв про зникнення 2 п[удів] 10 ф[унтів] цукру, тобто 37.2 кг, які значилися в книзі надходження продовольства³⁹. Завідувач їдальні був зобов'язаний складати для звітності видаткові відомості, які містили інформацію про видавання продуктів за день, що теж давало змогу фіксувати недостачі⁴⁰. Показовою є інструкція для завідувачів їдалень, які мали нести відповідальність за продукти, вагові норми раціону на одну людину, стан їдальні, доставляння та перевезення продуктів, забезпечення співробітників необхідним інвентарем. Також до їхніх обов'язків входило вилучення карток на харчування у дітей в разі пропусків ними відвідування їдальні чи неналежної поведінки⁴¹. Це в результаті підводить автора статті до висновку, що у випадку зникнення продуктів на постійній основі або крадіжок у великих розмірах майже повна відповідальність покладалася саме на завідувача їдальні, чим, безумовно, користувалися організатори й виконавці крадіжок. Деякі випадки крадіжок змушували представників АРА вживати рішучих кроків й запрошувати для охорони складів беззмінний наряд міліції⁴², який доводилося теж годувати, або навіть подавати прохання про встановлення огорожі з колючим дротом⁴³. Інколи ситуація набувала критичного стану, що, зокрема свідчить із заяви завідувача їдальні № 4 Р. Зайденварга від 19 червня 1921 р., коли після проведення ретельної перевірки стану приміщень їдальні та опитування сторожів від АРА надходили прохання до місцевої влади надіслати військові підрозділи для охорони приміщень, наданих у користування комітету⁴⁴.

У рамках чіткого контролю за продуктами, які постачала АРА, організація уклала договір із повітовим транспортним відділом, відповідно до якого останній здійснював перевезення вантажів з одного складського приміщення до іншого під досить суворим контролем і з умовою списання з його боку оплати в разі їх втрати⁴⁵.

Ще одна проблема, яка, на думку автора цієї статті, теж була досить важливою, – це неможливість забезпечити безперебійне постачання палива для варіння. Їжа в їдальнях для великої кількості людей

³⁸ Там само. Спр. 24. Арк. 2.

³⁹ Там само. Арк. 4.

⁴⁰ Там само. Спр. 15. Арк. 16.

⁴¹ Там само. Ф. Р-1711. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 17–18.

⁴² Там само. Спр. 8. Арк. 32.

⁴³ Там само. Арк. 137.

⁴⁴ Там само. Спр. 15. Арк. 43.

⁴⁵ Там само. Спр. 24. Арк. 9.

готувалася переважно у великих котлах, які розігрівалися дровами. Внаслідок відсутності регулярних постачань дрова часто закінчувалися, що повністю зупиняло роботу їдальні та не давало змоги виконувати поставлені завдання. Внаслідок цього були часті звернення та прохання до лісобудівельних організацій про постачання деревини для їдалень⁴⁶. Подібна ситуація стосувалася не лише дров, а й інших необхідних ресурсів, зокрема природних або тваринних жирів, необхідних для приготування їжі⁴⁷.

Скептичне ставлення та недовіра до роботи комітету АРА несли за собою різні конфліктні ситуації, що призводило до частих перевірок їдалень «незрозумілими особами». Про вказані факти свідчить повідомлення від 1 липня 1922 р.⁴⁸ Це вносило дискомфорт у роботу та відволікало співробітників від їхніх обов'язків. Цю проблему АРА прагнула вирішити шляхом введення мандатної системи, тобто, лише за наявності спеціального мандата від уповноваженого АРА в повіті особа могла здійснювати ревізію приміщень їдальні: «Єлисаветградський] К[омітет] при «АРА» повідомляє, що правом провадження ревізій в установах «АРА» користуються лише особи, які пред'являють на це мандат від уповноваженого «АРА» по Єлисаветграду і повіту та Президії Комітету»⁴⁹.

Ще одним актом неповаги та недовіри до АРА можна вважати випадок, коли працівники однієї з їдалень стали об'єктом фізичного насилля з боку нетверезого шкільного сторожа. Побиття супроводжувалося погрозами вбивства та акцентуванням уваги на приналежності останнього до КП(б) України. Попри те, що серед працівників АРА теж були члени партії, вони не засудили таку агресивну поведінку щодо співробітників міжнародної організації⁵⁰.

Попри такі умови діяльності та безліч проблем, АРА намагалася виконувати поставлені перед нею завдання. Обсяг наданої підтримки з боку цієї організації в грошовому еквіваленті для РСФСР, УСРР, а потім СРСР був значно більший і за різними оцінками складав від 20-ти до 30-ти мільйонів доларів США⁵¹.

Таким чином, документи з фондів Держархіву Кіровоградської області доповнюють джерельну базу для дослідження діяльності АРА на території України. Частина залучених документів, таких як циркуляри,

⁴⁶ Держархів Кіровоградської обл. Ф. Р-2511. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 155.

⁴⁷ Там само. Спр. 15. Арк. 7.

⁴⁸ Там само. Спр. 8. Арк. 18.

⁴⁹ Там само. Арк. 16.

⁵⁰ Там само. Арк. 186.

⁵¹ *Погромський В.* Висвітлення діяльності АРА (Американської адміністрації допомоги) за часів голоду 1921–1923 рр. в Україні та СРСР на сторінках енциклопедичних видань радянської доби // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* 2016. Вип. 2. С. 49–51.

інструкції, таблиці, відомості мають унікальну джерельну цінність. На їх основі можна розкрити особливості перебігу як самого голоду, так і методів боротьби з ним із залученням міжнародної допомоги. АРА видавала додаткове харчування близько 10-ти мільйонам людей, виходячи лише з гуманітарних міркувань і залишаючи осторонь будь-які ідеологічні уподобання. Зосередивши значні ресурси, АРА була здійснена масштабна робота з організації забезпечення пайками населення, нормованих і своєчасних обідів, а також безперебійного постачання хліба для тих, хто його дійсно потребував. При цьому АРА була змушена долати різні організаційні перешкоди (від браку ресурсів до недовіри та постійних ревізій їдалень), які так чи інакше гальмували досягнення необхідного результату.

Отже, діяльність АРА була надважливою у вирішенні проблем голодуючого населення на території Єлисаветградщини та України загалом, проте визнання вагомості її діяльності та елементарної вдячності міжнародна організація не отримала через навмисне замовчування радянською владою будь-яких кампаній допомоги з боку західних країн й ведення підіривної роботи проти європейського цивілізованого світу.

REFERENCES

1. Dramaretskyi, B. (1997). *Holod 1921–1923 rokiv v Ukraini* [Famine of 1921–1923 in Ukraine]. (Extended abstract of candidate's thesis). Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Kulchytskyi, S. (1996). *Komunizm v Ukraini : pershe desiatyrichchia (1919–1928)* [Communism in Ukraine : The First Decade (1919–1928)]. Kyiv : Tetra. [in Ukrainian].
3. Movchan, O. M., Ohinska, A. P. & Yakovlieva, L. V. (Comps.); Kulchytskyi, S. (Ed.). (1993). *Holod 1921–1923 rokiv v Ukraini : Zbirnyk dokumentiv i materialiv* [Hunger of 1921–1923 in Ukraine : Collection of Documents and Materials]. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
4. Mykhailovskyi, T. (2018). *Diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii na Pivdni Ukrainy (1921–1929 rr.)* [Activities of International Organizations in Southern Ukraine (1921–1929)]. (Candidate's thesis). Petro Mohyla Black Sea State University. Mykolaiv. [in Ukrainian].
5. Mykhailovskyi, T. O. (2010). *Diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii na Mykolaivshchyni u 20-st. rr. XX st.* [The activities of international organizations in Mykolaiv Oblast in the 1920s]. *Kraieznastvo*, 4, 150–160. [in Ukrainian].
6. Pohromskyi, V. (2016). *Vysvitlennia diialnosti ARA (Amerykanskoï administratsii dopomohy) za chasiv holodu 1921–1923 rr. v Ukraini ta SRSR na storinkakh entsyklopedychnykh vydan radianskoï doby* [Coverage of the activities of the American Relief Administration (ARA) during the famine of 1921–1923 in Ukraine and the USSR in encyclopedic publications of the Soviet era]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia*, 2, 49–51. [in Ukrainian].

7. Shevchenko, S. (2012). Diialnist amerykanskoi administratsii dopomohy v Odeskii hubernii pid chas pershoho radianskoho. [Activities of the American aid administration in Odesa province during the first Soviet famine] *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Istorychni nauky*, 16, 179–186. [in Ukrainian].

8. Tryhub, O. & Mykhailovskyi T. (2020). Z dumkoiu pro dopomohu : ARA na Pivdni Ukrainy u 1921–1923 rr. [Regarding assistance : ARA in Southern Ukraine during 1921–1923]. *Starozhytnosti Lukomoria*, 2, 47–77. [in Ukrainian].

9. Yermakova, V. (2014). Diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii ARA ta «Dzhoint» po nadanniu dopomohy dytiachomu naselenniu Skhidnoho Podillia v umovakh holodu (1921–1923 pp.) [The activities of the international organizations ARA and «Joint» in providing assistance to the child population of Eastern Podillya during the famine (1921–1923)]. *Sumskiy istoryko-arkhivnyi zhurnal*, 23, 61–66. [in Ukrainian].

Serhii Yurchenko

Leading Researcher

of Department

of Information and Document Utilization,

State Archives of Kirovohrad Region

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3817-1229>

**HUMANITARIAN ACTIVITIES
OF THE AMERICAN RELIEF ADMINISTRATION
ON THE TERRITORY OF YELISAVETHRAD REGION
in 1921–1923 (Based on Documents from the State Archives
of Kirovohrad Region)**

Abstract. The article examines the activities of the American Relief Administration in Ukraine, including the territory of Yelysavethrad Region. It provides information about the inception of the ARA's operations and discusses the working conditions of the ARA based on archival documents and materials from the State Archives of Kirovohrad Region. **The aim of the research** is to introduce archival sources related to the activities of the American Relief Administration in Ukraine during the 1921–1923 famine, focusing on the case of Yelysavethrad Region, into scientific circulation and popularize them. **The research methodology** encompasses general scientific methods such as analysis, synthesis, description, detailing, and generalization. Historical methodology, including historical-chronological, historical-genetic, and historical-source analysis, was employed during the search and processing of archival documents. **The scientific novelty** of the article lies in a comprehensive analysis of the potential of the documents from the State Archives of Kirovohrad Region for studying the activities of the international organization ARA during the 1921–1923 famine on Ukrainian territories. Information from these documents allows for a deeper understanding of the course of the famine on the Yelysavethrad County, thereby providing a significant addition to the existing knowledge. The local peculiarities of ARA's

operations were elucidate, and its contribution to overcoming the humanitarian catastrophe was establish. This has made it possible to reconstruct a clearer picture of the actual state of affairs in soviet society. **The prospects for further research** lies in the necessity of preparing a synthetic study that would comprehensively elucidate the specifics of activities of the American Relief Administration (ARA) on the territory of Ukraine, achievable only through the identification and analysis of the widest possible range of documents related to the researched issues. **The conclusions** emphasize that the documents from the State Archives of Kirovohrad Region enable us to uncover the essence of the ARA's activities, specify certain aspects of its operations, and reconstruct the contemporary societal relations in Yelysavethrad Region.

Key words: 1921–1923 famine; international aid; American Relief Administration (ARA); Yelysavethrad Region.